

UYANMA KAVRAMI VE KAZAKLAR

Mehmet KARA*
Damira İBRAGİM**

ÖZET

Dillerde önce somut kavramlar şekillenmiş, sonra aynı kavramların soyut biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de “uyanma” kavramıdır. Söz konusu kavramın Kazakçası *oyanuw* şeklindedir. Dil şekillenmesine paralel olarak “uyanma” kavramı da önceleri bir insanın uykudan uyanmasını anlatırken, sonraları insanoğlunun gaflet ve dalgınlıktan kurtulmasını ifade eder hâle gelmiş olmalıdır.

Sovyetler öncesine ve sonrasına (bağımsızlık yıllarına) ait metinler, bize bu konuda önemli veriler sunmaktadır. 19. yüzyılda yaşayan meşhur Kazak şairi Abay, Kazaklara şöyle seslenir: “*Gaflet uykusundan uyanın, adam olun!*”. 20. yüzyıl başlarında yaşayan Mirjakıp Dulatov, Ahmet Baytursınov, Mağcan Cumabayev gibi Kazak aydınlarının eserlerinde de bu kavram önemli bir yere sahiptir. Örnek olarak; Ahmet Baytursınov, Kazakları yabancı ideolojinin etkisinden kurtarmak için *Masa* “Sivrisinek” adlı kitabını kaleme almıştır. Baytursınov, bu eserin girişinde “*Gaflet uykusuna dalmış olan halkımı bir sivrisinek gibi sokmak, daldıkları derin uykudan onları uyandırmak istedim*” demiştir. Mirjakıp Dulatov da bu düşünceden hareketle *Oyan Kazak* “Uyan Kazak” adlı eserini yazmış ve bu eserinde şöyle seslenmiştir:

“Gözünü aç, uyan Kazak, kaldır başını,

Geçirme karanlıkta boşuna yıllarını”

Bu mısralar, Kazakların millî uyanış devri sayılan 1930-1940 yılları aydınlarının sloganı hâline gelmiştir.

* Prof. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
İSTANBUL/TÜRKİYE, mehkara@yahoo.com

** Yard. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
İSTANBUL/TÜRKİYE, dibragim@fatih.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

1990'lı yıllarda Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Kazaklar için *yeni uyanış devri* başlamış; *yeni uyanış*, 1986 “Jeltoksan” olayları ile uç vermiştir. Kazak halkı, “asırlık uykudan” uyanarak kendini diri tutacak milli, dinî, tarihî değerlerine ve özellikle de ana diline sahip çıkmanın yollarını aramaya başlamıştır.

Bu bildiride, soyut anlamlı *uyanma* kavramının Kazaklar arasındaki algılanış biçimi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazaklar, uyanma kavramı, Sovyetler öncesi, bağımsızlık yılları, yeni uyanış devri.

THE CONCEPT OF AWAKENING AND KAZAKHS

ABSTRACT

In languages, firstly concrete concepts have taken shape, then abstract forms of these concepts have emerged. One of these is the concept of “awakening”. The concept in question means *oyanuw* in Kazakh language. Parallel to the embodiment of the language, while the concept of “awakening” was previously expressing a person’s waking up after sleeping, then it becomes to express human’s liberation from unawareness and carelessness.

Texts which are belonging to Soviet and post-Soviet (independence years) period present to us important data for this matter. Famous Kazakh poet Abay, who lived in 19th century call to Kazakh people in this way: “Wake up from sleeping of awareness, be a man!” This concept has an important place in the works of Kazakh intellectuals who lived at the beginnings of 20th century like Mirjakıp Dulatov, Ahmet Baytursinov, Mağcan Cumabayev. For example, Ahmet Baytursinov, has written his book called *Masa* (gnat, mosquito) to save Kazakh people from foreign ideology. Baytursinov, said in the introduction of this work: “I wanted to sting my people who has fallen asleep of unawareness and awake them from this deep sleeping.” Moving from this idea, Mirjakıp Dulatov has

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

written his book called *Oyan Kazak* “Wake Up Kazakh” and said in this work:

“Open your eye, wake up Kazakh, lift up your head,

Don’t spend uselessly your years in the dark.”

These verses, had become slogan of the Kazakh intellectuals in the years of 1930-1940 which are accepted as Kazakhs’ national awakening period.

In 1990s, after the collapse of Union of Soviet Socialist Republics, a *new awakening* period has begun; *new awakening* began to develop with 1986 “Jeltoksan” events. Kazakh people, waked up from “sleeping of century” and has begun to ways of claiming national, moral, historical values especially his native language.

In this presentation, perception of the concept of *awakening* in abstract meaning between Kazakh people will be studied.

Key Words: Kazakhs, the concept of *awakening*, pre-Soviet period, independence years, new awakening period.

Dillerde önce somut kavramlar şekillenmiş, sonra aynı kavramların soyut biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de *uyanma* kavramıdır. Söz konusu kavramın Kazakçası *oyanuw* şeklindedir. Dil şekillenmesine paralel olarak *uyanma* kavramı da önceden bir insanın uykudan uyanmasını anlatırken, sonradan insanoğlunun gaflet ve dalgınlıktan kurtulmasını ifade eder hale gelmiştir.

Kazakçanın önemli sözlüğü olan *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*¹ (Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) ve *Abay Tili*

¹ Қазақ Тілінің Түсіндірме Сөздігі, Алматы, 1998, s.504

² Абай Тілі Сөздігі, Алматы, 1968, s.483.

³ XV-XVII. yüzyıl Kazak Hanlığı devri edebiyatının önemli temsilcileri olup, özellikle halk edebiyatı ürünlerini gelecek kuşaklara aktarmaya büyük katkı sağlayan ve doğaçlama şiir söyleyen şahıs.

⁴ Aqınların doğaçlama söyledikleri didaktik şiirleri ve kendi icatlarını “dombıra” denilen saz eşliğinde söyleyen, sadece halkı değil,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Sözdiği'nde² (Abay Dili Sözlüğü) bu kavramın soyut (mecazi) anlamda “bilinçlenmek, düşünsel ve fikrî olarak olgunluğa ermek, sağını solunu ayırt edebilir hâle gelmek, gerçekleri görmek, düşünsel ve duygusal yönlerden gelişmek, bir şeyi/bir olayı hissedebilir hale gelmek, hakikati kavramak” gibi anlamlara geldiği açıklanmıştır.

Bu bildiride Sovyetler öncesine ve sonrasına ait metinlerden yola çıkarak soyut anlamlı *uyanma* kavramının Kazaklar arasında algılanış biçimi anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu kavramın Kazak halkınca nasıl algılandığını ve onların zihninde nasıl yer ettiğini tespit etmek için, XV.-XVIII. yüzyıl Kazak hanlığı devrinde ve ondan sonraki dönemlerde ortaya konulan Kazakça yazılı kaynaklara bakmak gerekiyor.

XV.-XVIII. yüzyıllara ait metinler genel olarak aqın³, jıraw⁴ ve biy-şeşen⁵lerin manzum eserlerini ihtiva etmektedir. Tarihte göçebe toplum olarak bilinen Kazaklar için şiir, kâinatı algılamanın ve dünya görüşünün dile getiriliş biçimi olup daha çok soyut düşünceye hizmet etmiştir. Düşüncelerini genelde manzum anlatı biçimi ile halka sunan aqın, jıraw, biy ve şeşenler; o devir toplumunda siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda önemli rolü olan şahsiyetlerdir. Dönemin söz ve fikir ustaları arasında aqınlık, jırawlık, biy-şeşenlik kabiliyetlerinin her hangi birine sahip olanlarla birlikte, bu vasıfların hepsini havî şahsiyetlere de rastlanılmaktadır. Toplumunu ilgilendiren bütün meselelerde isabetli, derin, net görüşe ve hitabet kuvvetine sahip olmak, aklî ve kalbî melekelerinin güçlü olması bu şahsiyetlerin en önemli özelliklerindedir. Aqın ve jırawlar; destan, terme (didaktik şiir), yurt güzellemeleeri söyleyerek çoğunlukla halkın eğitimi ve terbiyesi ile meşgul olmuşlar, biy-şeşenler ise halka ve yöneticilere nasihat vermek, geleceğe yönelik perspektifler belirlemek, toplumsal meselelerde daima teyakkuz halinde olmak, hanları ve halkı muhtemel tehlikelere karşı *uyarmak ve uyandırmakla* vazifeli olmuşlardır.

Aqın, jıraw ve biy-şeşenler; Dede Korkut gibi halkın müşkülünü çözen bilge kimselerdir. Çeşitli savaşlar ve göçler sonunda halkın canını ve malını korumak, hanların görevi olduğu kadar, bu şahsiyetlerin de vazifesi olmuştur. Hanların baş danışmanı konumunda

idarecileri, yani Han'ı da eğitmekle görevli olan kimse. Jırawlar, Han'ı eleştirme ve onlara akıl verme hakkına da sahiptiler.

⁵ Toplumunu ilgilendiren bütün meselelerde isabetli, derin, net görüşe ve hitabet kuvvetine sahip; aklî ve kalbî melekeleri güçlü kimse.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

olup memleketin huzuru için çalışmış olan bu kimseler; aynı zamanda halka iyi davranmayan, halkın dertleri ile yeteri kadar ilgilenmeyen hanları ağır hakaretlerle tenkit etme hakkına da sahiptiler. Bu tür tenkitlerde genelde “han”ı düştüğü *gafletten uyarmak* amacı güdülmüştür. XVII. yüzyıl jırawlarından Marğaska'nın dönemin hanı Tursun'a söyledikleri buna örnektir:

“Ey, Katağan'ın hanı Tursun

Hain olana lânet olsun.

Suçsuz halkı ağlatarak

Yer Tanrısı gibi davranıyorsun

*Kendini **uyanık** sanıyorsun*

Bil ki gaflette boğuluyorsun

Sen bir kara felâketsin

Altın tahtta otursan bile

Sonunda ecele yenik düşeceğini

Bilmiyor musun?.”

Jıraw ve biyeler çoğunlukla irticalen söyledikleri derin anlamlı hitaplarıyla liderlere nasihat vermekle kalmayıp, var oluşlarını ve bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için yaptıkları iç ve dış mücadelelerde, sosyal hayattaki etkinliklerinde her yönden halkı bilgilendirmişler, düşünceye sevk etmişlerdir. Onlar *tolgaw*⁶ denilen felsefi-didaktik eserlerinde dünya-ahiret, geçmiş-gelecek, iyi-kötü, insanlık-zulüm, hayat-ölüm gibi konularda mukayeseli psikolojik paralelizm yöntemini kullanarak halkın sürekli *uyanık olmasını* sağlamaya çalışmışlardır. Asan Kayğı, Kaztuğan, Şalkiyiz, Dospambet, Buhar, Aktamberdi, Tatikara, Ümbetey, Köteş, Şal; o devirde halkı *uyandırmakla* görevli olan bilge düşünürlerden sadece birkaçıdır. Onlar Kazak memleketinin teşekkülünde çok önemli roller üstlenerek “halk arasında birlik ve beraberliği sağlamak, dış düşmana karşı tetikte bulunmak, dinî ve millî değerleri göz bebeği gibi korumak”⁷ gibi meselelerin öneminin sürekli vurgulamışlardır. Bu

⁶ Jırawların genelde “dombıra” eşliğinde söyledikleri felsefi-didaktik, uzun şiir.

⁷ XV-XVII *засырлардағы қазақ поэзиясы*, Алматы, “Ғылым”, 1982, s.19

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

devir aqın-jıraw ve biyleri, halka yönelik uyarılarını çoğunlukla “sakındırma” ve “dilek dileme” merkezli olarak ifade etmişlerdir. Meselâ, Asan Kayğı bir şiirinde “*Nefis, her zaman seni kandıran düşmandır, uyanık ol, vehme kapılma*”⁸ demiş, jıraw Şalkiyiz ise “*Kötü insana sakın inanma, eğer güvenirsen çok şeyinden olursun, uyanık ol*”⁹ diyerek muasır meslektaşlarının fikirlerini desteklemiştir.

Kazak tarihinin ideal şahsiyetlerinden Abılay Han’ın baş danışmanlığını yapmış olan meşhur jıraw Buhar’ın aşağıdaki terennümü de bunun güzel bir örneğidir.¹⁰ Jıraw Buhar, bir şiirinde insan hayatında mühim dilekleri sıralarken “işte bu hususlarda daima dikkatli ve hazırlıklı olun” mesajını vermiştir. Jıraw Buhar’ın şiirde vurguladığı dilek dilemeden kastı, fiilî duada bulunmak, yani adı geçen hususlarda daima *uyanık olmak*’tır. O, halkına şöyle seslenmiştir:

“Birinci dileğiniz şöyle olsun

Bir Allah’a karşı günah işlememek.

İkinci dileğiniz şöyle olsun

Fasık zalimin ve bozguncunun tuzağına düşmemek.

Beşinci dileğiniz şöyle olsun

Beş vakit namazı kazaya bırakmamak.”

İlk mısralarda jıraw Buhar, “iyiliği emretme ve kötülükten uzaklaştırma” konusunda dikkatli ve nefsin tuzağına karşı daima *uyanık olmayı*, dinî değerler odaklı yaşamayı öğütlemiştir.

Şiirin kalan büyük bir kısmında ise şair, dış düşmana karşı her zaman hazırlıklı olmayı hatırlatmıştır. Bunun sebebi, o dönemde Kazakları acımasızca kılıçtan geçiren, binlerce insanın yurtsuz yuvasız kalmasına sebep olan Kalmuk savaşları olmalıdır. Kazak-Kalmuk savaşları Kazak tarihinin en karanlık sayfaları olarak bilinmektedir.¹¹ Jıraw Buhar, Kazak erlerini düşmana karşı şu şekilde *uyarmıştır*:

⁸ A.g.e., “ГЫЛЫМ”, s. 67.

⁹ A.g.e., “ГЫЛЫМ”, s. 79.

¹⁰ A.g.e., “ГЫЛЫМ”, s. 111-112.

¹¹ Bu konuda bkz. Мағауин М., Қазақ тарихының әліппесі, Алматы, 1982.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

*“Altıncı dileğiniz şöyle olsun
Yüzüne bakmaya kıyamadığın sevgili yarin
Acımasız düşmanın kölesi olmasın”*
*“Yedinci dileğiniz şöyle olsun
Düşmanın sayısız askeri ansızın gelip
Yurdunu basmasın.”*
*“Dokuzuncu dileğiniz şöyle olsun
Başınızdaki idareciniz tahttan indirilmesin.”*
*“Onuncu dileğiniz şöyle olsun
Dokuz ay karnında taşıyan anan
Senden ayrılıp arkandan gözyaşı dökmesin
Sevgili yarin dul kalmasın”*

Bunlarla birlikte aynı şiirde çalışmaya teşvik eden, tembellikten, uyuşukluktan sakındıran mısralar da mevcuttur:

*“Üçüncü dileğiniz şöyle olsun
Dar gömlek giymeyiniz. (Sıkıntıda, darlıkta
kalmayınız)”*

Ancak aqın, jıraw ve biyeler halkı sürekli *uyanık tutmaya* davet etmelerine rağmen XVII. yüzyıldan itibaren Kazaklar Çarlık Rusyası'nın baskısına maruz kalmıştır. O dönemde bağımsızlığını ve birliğini kaybeden milleti için kederlenen jırawlardan biri de Şortanbay'dır. O, Kazak hanlığının siyasî bağımsızlığını kaybetmesini halkın ve “han”ın *uyuşukluğuna* bağlamıştır. Millet in bu kadar uyarıya rağmen *gaflet uykusundan uyanamadığına* yanan şair Şortanbay'ın şiirlerinden hareketle, bu devir zor zaman, göz yaşının eksik olmadığı kara dönem olarak tarihe geçmiştir.

XIX. yüzyıl Kazak aydın zihniyetinin güçlü temsilcisi Abay'ın eserlerinde Şortanbay ve onun çağdaşları ile sosyal mutabakatın olduğu göz ardı edilmemelidir. Abay, Kazak kültür ve felsefesinde önemli yeri olan bir düşünürdür. Dolayısıyla “Abay'ı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

tanımak, Kazak halkını tanımakla ilintilidir."¹² Kendi yaşadığı dönemi ve toplumu "çok girift" olarak değerlendiren Abay, "cahil çoğunluğa tek başına karşı koyduğunu, bu yüzden yanlışları olduysa da kendisine müsamaha gösterilmesini"¹³ istemiştir. Halk kültüründen, şark medeniyetinden ve garbın edebî ve felsefî eserlerinden beslenen düşünür, birçok eserinde "çok sevdiği milletini gafletten arınarak insan olmaya, köhne zihniyetlerini değiştirmeye"¹⁴ davet etmiştir.

XIX. yüzyıl Kazak toplumunun büyük bir kısmının göçebelikten şehir medeniyetine akın etmeye, Rus kültürünün etkisi ile Batı medeniyeti ile de yakından ilgilenmeye başladığı bir dönemdir. O dönemde Kazak bozkırlarında farklı ideolojik tutumlar – dinî ideoloji ve sürgüne gönderilmiş olan Rus siyasî demokratlarının tesiri ile oluşmuş aydınların yolu– görülmüştür. Bazı ilim adamları, Rusçanın, Rus kültürünün ve Kiril alfabesinin yaygınlaştığı bu yüzyılı Kazak toplumunun uyanış ve diriliş dönemi olarak değerlendirmişler; her yönden karmaşık olan öyle bir zaman diliminde Abay olmasa da, onun gibi bir düşünürün, rehberin olmasını tarihî ihtiyaç olarak bilmişlerdir.¹⁵ Bu sebeplerden dolayı Abay; eskinin sonu, yeninin başlangıcı olarak algılanagelmiştir. Şiirlerini gençlere örnek olma amacı ile yazdığını belirten Abay, söylediklerinin ancak gayretli, gönül gözü uyanık olanlara tesir edeceğinin altını çizmiştir:

"Ben şiiri meşgale olsun diye öylesine

Sözleri dizmek için yazmıyorum.

Kalbinde hissi olan, sözden anlayan

Gençlere örnek olsun diye yazıyorum.

Bu sözleri uyuşuk olan anlamaz

*Gayretli, gönül gözü uyanık, dinç olan
anlar"*

Abay'ın en çok yakındığı şey, toplumu saran veba olarak algıladığı cehalettir. Abay'ın tanımındaki cehalet; dinsizlik, imansızlık, eğitimsizlik, gayretsizlik, tembellik, uyuşukluk, düşüncesizlik, nefisperestlik, dedikoduculuk, sebatsızlık, rüşvetçilik, yalancılık, dalkavukluk, hırsızlık, haset, merhametsizlik gibi menfi

¹² Esimov, Garifolla, *Hakim Abay*, Almatı, 1994, s. 51

¹³ Абай, *Таңдамалы шығармалары*, Алматы, 1952, 89-б.

¹⁴ Esimov, Garifolla, *Hakim Abay*, Almatı, 1994, s. 30

¹⁵ Esimov, *a.g.e.*, s. 31

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

hasletlerin hepsini kapsamaktadır. Bütün bu saydıklarına karşı şair, halkını uyanmaya çağırmıştır.

Abay, kendisinin de ilim öğrenmede, hayatın sırlarını keşfetmede geç kaldığını, erken yaşta *uyanmadığını* söyleyerek sürekli pişmanlığını bildirmiştir. Bu hususa hem şiirlerinde hem de *Kara Sözler* adlı risalelerinde çokça değinmiştir. Meselâ:

*“Gençken ilim yolunu önemseyemedim
Faydasını bilmeme rağmen düşünemedim.
Büyüyünce düşmedi avucuma
Geç kaldığım için içten pişmanım.”*¹⁶

*“Çocuk iken düşünceden uzak idim
Hileyi de denedim, hiddeti de.
Sonra hemen **uyandım**, anladım ama,
Birçok şeyden mahrum kalıverdim”*¹⁷

Geçmişini bu şekilde zihin süzgecinden geçiren şair, sonraki adımını şöyle açıklamıştır:

*“Maksadım dili yontarak sanat saçmak,
Cahilin gözünü değil, **gönlünü açmak**”*

Şairin tutumu çok açıktır. O, çok eskiden beri toplumda yaşayagelen insanlığa, milli ve dini değerleri korumaya daveti kutsal bir vazife olarak algılamış ve şöyle demiştir:

*“İşte bu zamanda şair kolunu sıvayıp
Önüne arkasına iyice bakınır.
Dünya kirinden arınıp
Düşüncesinin gemini bırakıverir.”*

¹⁶ Abay, *Tandamalı Şiğarmaları*, Almatı, 1968, s. 12.

¹⁷ *Abay Tili Sözdüğü*, Almatı, 1968, s. 483.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Abay düşüncesinin merkezinde insan vardır. Şair, toplumun ahlâk yapısının gitgide pörsümeye yüz tuttuğundan şikâyetçidir. Aşağıdaki mısralar, şairin bu konuda ne denli rahatsız olduğunu göstermektedir:

*“Kaynıyor kanım,
Acıyor canım.
Yaptıklarını gördüğümde.
Kendine gel, silkin
Gayretli ol, sıkı çalış
Diye nasihat verdiğimde
Utanmaz olmuş o artık
Uykusuna dalar hemen de”¹⁸*

*“Yalan, hırsızlık, zorla hükmetme
Uzak olsun senden, yoksa gözüün açılmaz.
Utancın, vicdanın **uyansın**
Bu dediklerimi düşünesin.”¹⁹*

Abay, yukarıda da belirtildiği gibi, uyanıklığı illâ gözlerin açık veya kapalı olmasına bağlamaz. O, gözü açık olup da kalbi ve ruhu uyuyan insanların gittikçe çoğaldığından dert yanmış ve hakikî görme mahallinin kalp olduğuna dair düşüncelerini açıklamıştır. Bu şekilde uyanık olmayı; kalp veya gövde gözünün açıklığı olarak tarif eden şairin kastettiği basirettir. Basirete sahip insan kalbinin beynine hükmettiğini ve böylece ilâhî tecellilerle donanarak yaradılışın tilsimini ayan beyan anlayacak hale geleceğini söylemiştir:

*“Yükselip coşar ve titreyerek
Kalb beyni **uyandırır**.
Dünyanın bütün zevki ondadır*

¹⁸ Abay, *Öleñder*, Almatı, 1972, s. 34.

¹⁹ Abay, *Tandamalı Şığarmaları*, Almatı, 1957, C.I, s. 90.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Düşüncesiz kulak bu histen mahrumdur.”²⁰

*“İlim ehlinin sözü
Gayretli insana rastlasın.
Nurunu, sırrını anlayacak
Gövdesinde gözü olsun.
Kalbi ayna, **gönlü uyanık** olan
Dediklerimi hemen anlar”²¹*

Abay, duygudan, düşünceden mahrum, gafil gönlü *uyuyan kara gönül* olarak tanımlamıştır. Şaire göre uyuyan gönlü uyandırmak, dilin görevidir. Dil, “Yaradan”ına içten yalvararak uyuyan kara gönlü uyandırabilir. “Sözüm gönül ateşi **uyanık olanlara**”²² diyen şair şiirin devamında şöyle seslenmektedir:

*“Yalvar da yakar kızıl dil,
Kara gönlüm uyansın.
Ağlasın gözüüm, yaş aksın
Göğsüm dahi boyansın”*

mısrarlarından anlaşıldığı üzere Abay, kalp gözünün uyanmasını ve eşyanın perde arkası sırlarıyla halvete ermeyi de arzulamış olmalıdır.

Özeleştirisini ve topluma yönelik tenkit ve düşüncelerini bu şekilde sıraladıktan sonra Abay, Yirmi Dördüncü Sözünde “*Nereye kadar biz Kazaklar horlanacağız ve ötekinin baskısına maruz kalacağız?*” diye soru yöneltmiş ve bu sorunun cevabını yine kendisi vermiştir: “*Kazak halkının gelişmesi ancak okumakla, eğitimle, ilim öğrenmekle olur.*”²³

Abay’ın eserleri ve fikirleri *uyanış çağrısı* hükmünde olduğu için Sovyet devrinde enine boyuna araştırılması yasaklanmıştır. Ancak bu yasağa rağmen büyük düşünürün davetinin halk tarafından

²⁰ Abay, *a.g.e.*, s. 20.

²¹ Abay, *Şiğarmalar*, Almatı, 1994, s.100.

²² Abay, *a.g.e.*, s. 142.

²³ Abay, *Kara Söz Poemalar*, Almatı, 1993, s. 50-51.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

anlaşılması için mücadele eden ve halkı uyandırma davasının bayrağını Abay'dan devralan Mirjakıp Duwlatulı, Ahmet Baytursınulı, Mağjan Jumabayulı, Alihan Bökeyhanulı gibi aydınlar 1930 yıllarda gerçekleştirilen aydın katliamının kurbanı olmuşlardır. Onlar Sovyet hükümetinin Kazakları bolşevizm, sosyalizm, uluslararası birlik ve dostluk hayalleri ile *uyutarak* öz benliklerinden uzaklaştıracağına, mankurtlaştıracağına farkında olmuşlardır.

İlim adamı, Türkolog, edebiyatbilimci, dilci, şair, yazar, tercüman ve gazeteci Ahmet Baytursınulı Çarlık Rusyası'nın Kazak halkına yaptığı baskıya çeşitli yollarla itiraz etmiştir. Bazı basiretsiz Kazaklar, Rus eyalet idarecilerine dalkavukluk yaparak şahsî menfaatlerinin ve makam mansıp sevdasının peşinde iken, ezilmekte olan esir halkının bağımsızlığı için gece gündüz mücadele eden²⁴ Ahmet Baytursınulı, memleketin korunması için Alaş partisini kuranlar arasında yer almış, Kazak okulunun açılmasını istemiş, Kazakça gazete çıkarmaya önayak olmuş, Kazak edebiyat ve dilbilimini ilmî açıdan değerlendirerek kitap yazmış, Batı klâsiklerini Kazakçaya çevirmiştir. Ahmet Baytursınulı yol arkadaşları ile birlikte Kazak halkını içine düştüğü gaflet girdabından kurtarmak, “ne yapıp edip bilinçlendirmek, zihnine, kalbine ve duygularına hitap ederek uyandırmak”²⁵ için çabalamıştır. Şair, ilk yazdığı şiirlerinden birinde bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

*“Kazağım, halkım,
Bükülmüş belin.
Kırılmaya az kalmış.
Malım mülkün harap olmuş
Canın kafeste kalmış
Aç gözünü, uyan artık”*

Ahmet Baytursınulı “Kazak Nazi” adlı bir makalesinde²⁶ tarihî meselelere dair objektif değerlendirmelerde bulunmuş, Kazak Hanlığının çöküşü, Kazak memleketinin dağınkıllığı, Rusya'ya bağımlı olma gibi problemlerin en önemli sebebinin cehalet olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Baytursınulı da halefi Abay gibi “*Hâlâ da*

²⁴ Baytursinov, Ahmet, *Ak Jol*, Almatı, 1991, s. 5.

²⁵ Baytursinov, *a.g.e.*, s. 8.

²⁶ “Aykap”, 1911, N 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

*aldırmadan uyuyanlar çok/Yarınını düşünüp gayret etmeyen*²⁷ diyerek halkın büyük bir çoğunluğunun vurdumduymazlığından fazlaca yakınmıştır. 1911 yılında Orınbor şehrinde yayınlanan *Masa* (Sivrisinek) adlı kitabının girişinde Baytursınulı:

*“Vızıldayarak uçan şu bizim sinek
Sapsarı, ayakları uzun sinek.
Üzerinde uyuyanın dönerek uçup
Durmak bilmez kanadı kırılana dek.
Gafil yatan bir an olsun uyanır mı
Durmada kulağına vızıldarsa”*

diyerek “*gaflet uykusuna dalmış olan halkını bir sivrisinek gibi sokmak, daldıkları derin uykudan onları uyandırmak istediğini*” açıklamıştır. Şiirinin devamında şair, hiç bir şekilde millî davasından vazgeçmeyeceğini, anlayana sivrisineğin vızıltısının kâfi olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bu sözü kimi anlar, kimi anlamaz,
Birisi kulak asar, biri asmaz.
Herkesin beğenmesi mümkün olmaz,
Birin işine yarasa yeter bana.”*

Büyük düşünür Ahmet Baytursınov; milletin refahı ile ilgili çalışmaların devamı için etrafına gençleri toplamış, onlara daima yol göstermiştir. Seleflerinden biri olan Mirjakıp Duwlatulına yazdığı bir şiirinde uğruna baş koyduğu davadan vazgeçmemesini öğütleyerek şöyle demiştir:

*“Az sözüme kulak ver şair kardeşim
Düşünce ve fikrimiz aynıdır bizim.
Halktan yana ol, mücadeleyi bırakma
O zaman halkın sevdiği evlâdı olursun”²⁸*

²⁷ Baytursınov, *a.g.e.*, s. 75.

²⁸ Baytursınov, *a.g.e.*, s.74

Mirjakıp Duwlatulı, bütün hayatını milletine adanmış, ömrünün sonuna kadar *derin uykuya dalan halkını uyandırmak için* canını hiçe sayarak mücadele vermiş ve önce Rus Çarlığı tarafından tutuklanıp daha sonra Stalin döneminde idam edilmiş büyük bir Kazak aydınıdır.

Mirjakıp'ın gençlik yılları, Kazak halkının zor günler geçirdiği XX. yüzyılın başlarına denk geliyordu. Bu dönemde bozkırlarda yaşayan Kazak halkı, manevî açıdan *yeni uyanmaya* başlamıştı. Sosyal ve siyasî yönden sömürülmekte olan Kazak halkını Çarlık Rusya'sı ezdikçe ezmiş, ünlü Stolypin'in yeni "Ziraat Reformu"ndan sonra çok sayıda Rus çiftçisi Kazak topraklarına yerleştirilmiş, hayvancılıkla uğraşan yerli halkın en verimli toprakları zorla ellerinden alınmıştır.²⁹

1909 yılında yazılı Kazak edebiyatı tarihinde büyük öneme sahip üç kitap ardı ardına yayınlanmıştır. Bunlardan biri, büyük Kazak şairi ve düşünürü Abay'ın şiirler antolojisi; diğeri, Ahmet Baytursınulı'nın *Kırk Masalı*, üçüncüsü de Mirjakıp Duwlatulı'nın meşhur *Uyan Qazaq* adlı kitabıdır. Bu üç dev eser, Kazak halkının ilk defa ana dillerinde doya doya kitap okumasına vesile olmuştur.³⁰ Kısa sürede *Uyan Qazaq* kitabı ikinci kez basılmıştır. Genç şair, halk arasında ünlenmekle beraber, yönetimin takibine maruz kalır. O günkü bütün Alaş Partisi üyelerinde olduğu gibi Mirjakıp'ın da tek gayesi vardı: Bağımsız bir devlet kurmak. Bu amaçla daha önce hiçbir parti mensubu olmayan Mirjakıp, Alaş Partisine katılmıştır.

Mirjakıp Duwlatulı 1929 yılında, hapisaneyeyken verdiği bir ifadesinde, *Uyan Qazaq* kitabının yazılış tarihinden bahsetmiştir. Bu yazılı ifadesinde, Çarlık Hükümeti'nin en aşağı rütbeli polis memurlarının önünde bile titreyen halkının zor durumunu; onlara itaat etmek istemeyen Kazakların dövülerek cezalandırıldıklarını; zorba, rüşvetçilik, yalan bilgi vermek gibi kötü alışkanlıkların yaygın hale geldiğini ve bunların normal kabul edilmeye başlandığını; Kazak kadınlarının köle haline getirildiğini; en verimli Kazak topraklarının dışarıdan gelen çiftçi Rus göçmenlerine verildiğini; dolayısıyla da Kazakların susuz, çorak yerlere itildiklerini; halkı aydınlatmak isteyenlerin okul açmak gibi niyetlerinin Çarlık Hükümeti tarafından reddedildiğini; hakkını arayanların ise Sibirya'ya sürüldüğünü ve halkın hiçbir şekilde tıbbî yardımlardan yararlanamadıklarını dile

²⁹ Dulatova, Gülnar, İmanbayeva, Sabira, *Mircaqıp Duwlatulı*, Almatı 2002, Mektep Baspası C. I, s. 6.

³⁰ Duwlatova, İmanbayeva, *a. g. e.*, C. II, s. 11-12.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

getirmiştir. Fakirlerin varlıklı insanlarla aynı miktarda vergi ödemesi sonucunda halkının perişan hâle düştüğünü, onları bu ağır durumdan kurtarmayı boynunun borcu bildiğini ve düşüncelerini herkese yayın yoluyla duyurmaya karar verdiğini söylemiştir.³¹ Şair, asıl gayesini kitabın girişi mahiyetindeki şu dörtlülle ifade etmiştir:

“Gözünü aç, uyan Kazak, kaldır başını,
Geçirme karanlıkta boşuna yıllarını.
Toprak gitti, din zayıfladı, hal harap oldu,
Kazağım, artık yatmak yaramaz oldu.”

Mirjakıp Duwlatulı'nın o güne kadar yazılan şiirlerinin bir araya getirildiği bu kitapta, Çarlık Rusyası'nın yürüttüğü sömürge siyaseti; Kazak halkının toprak, din, eğitim meseleleri ile kadınların durumu ve seçim meseleleri ele alınmaktadır. Çarlık Hükümeti'nin sömürgesinde kıvranan halkımızın o günkü durumuna üzülen genç şairin “Uyan, Qazaq!” şeklindeki sesi adeta uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarının en ücra köşelerinde dahi yankılanmıştır. Bu çağrı tam zamanında yapılmıştır. Çünkü Kazakların tek yaşam kaynağı olan hayvancılığın olmazsa olmazı otlaklar elden gidiyordu. Bütün bu olup bitenler karşısında *hala uyumakta* olan halkın millî şuurunu *uyandırmak* için aydınlar türlü yöntemlere başvururken, Çarlık Hükümeti'ni de harekete geçirmişlerdir.

K. Kemeñgerov, 1 Aralık 1926 tarihinde *Yeñbekşi Qazaq* (Emekçi Kazak) gazetesinde yayımladığı *Körkem Ädebiyet Tuwralı* (Edebiyata Dair) adlı makalesinde *Uyan Qazaq*'ın o günkü Kazaklar için önemini şöyle belirtmektedir: “*Uyan Qazaq*'ı millet Kur'an gibi

³¹ Kasımbayev, Januzak, “Oyan, Qazaq!” Kitabının Tarihi men Tağdırınan”, Qazaq Ädebiyeti Gazeti, 9/11/1990, s. 2.

³² 1986 yılının Aralık ayında Kazakistan Komünist Partisi Başkanlığına Rus asıllı Kolbin atanmıştır. Birçok üniversiteli Kazak genci, Kazakistan'a Kazak Başkan atanmasını isteyerek Moskova'nın bu kararına itiraz etmek amacı ile Almatı'daki Cumhuriyet meydanında toplanmışlardır. Ancak Moskova, gençlerin bu haklı talebine sert bir şekilde cevap vermiş, gençleri disiplinsizlikle suçlayarak ordu ile üzerlerine yürümüştür. Yüzlerce Kazak genci bu olay esnasında öldürülmüş veya hapse atılmıştır. Tarihte Jeltoksan, yani “Aralık” olayı olarak bilinen bu hadise, Kazakistan'ın ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı yolunda atılan ilk adım olarak bilinir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

ezberledi. Bu kitaptan sonra, Mirjakıp'ı halk arasında tanımayan yoktu".³² Januzaq Qasımbayev, bu kitabın Çar bürokratlarını patlayan bir bomba gibi korkuttuğundan bahsetmiştir.

Sovyet rejiminin acımasız siyaseti sonucunda uygulanan aydın katliamı; milleti, devleti, bağımsızlığı için çabalayan Kazak aydınlarını yok etse de onların gösterdiği yol, rehberlik ettikleri dava milletin zihninden hiçbir zaman silinmemiştir. Bunun en büyük örneği 1986 yılının aralık ayında gerçekleşen Jeltoksan olayında görülmüştür. Jeltoksan³² olayı, Kazakistan'ın yeni dönüşümü ve aydın geleceğinin başlangıcı olmuştur. Kazakistan Komünist Partisi başkanlığına Rus asıllı N. V. Kolbin'in seçilmesine itiraz ederek "Kazakistan'a Kazak Başkan istiyoruz" sloganı ile başkentin merkez meydanında miting için toplanan bir çok gencin acımasızca dövülerek tutuklanmasına, öldürülmesine sebep olan bu olay Kazakistan'ın bağımsızlığı için atılan ilk adım olmuştur. Bu olayın kurbanlarından üniversite öğrencisi Kayrat Ryskulbekov'un yazdığı manzume, sadece o dönemin insanına değil, kendinden sonraki gelecek nesillere de teyakkuz çağrısı olmuştur:

*"Kazak halkını düşünüp
Silâhsız çıktık meydana.
Uzaktan asker getirtip
Öldürdü bizi bir anda.
Sesimizi çıkaramıyoruz
Kötü bir zamanda yaşıyoruz.
Horlayan ezen Rus'lar
Canımıza tak etti.
Yurdumuzun namusu
Yaban eline geçmesin.
Abay'ın kutsal yerinde
Atom bombası denenmesin.
Mezarlar yerle bir edilmesin*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

*Ecdadın huzuru kaçmasın.
Kendimizden olan başkanı
İstedikleri gibi istihdam etmesin.
Ümit ettiğin Moskova'ya
Nasıl olur da darılmazsın”³³*

1990’lı yıllarda Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Kazaklar için *yeni uyanış devri* başlamış; yukarıda da bahsettiğimiz gibi *yeni uyanış*, 1986 Jeltoksan olayları ile uç vermiştir. Kazak halkı, “asırlık uykudan” uyanarak kendini diri tutacak millî, dinî, tarihî değerlerine ve özellikle de ana diline sahip çıkmanın yollarını aramaya başlamıştır. Millî şuura sahip Kazak aydınları, büyük bir mücadele ile elde edilen bağımsızlığı perçinleştirip korumak için çabalamayı kendilerine kutsal bir görev olarak kabul etmişlerdir. Özellikle yazar ve şairler, halkı Sovyet zihniyetinden arındırarak millî ve tarihî şuuru aşılama, ana diline sahip çıkma, maddî dünyanın esiri olmama, Kazak ruhunu tekrar kazanma veya var olanı pekiştirme, küreselleşmenin bazı zararlarından korunma konularında halkı uyarmaya yönelik eserler vermeye başlamışlardır. “*Benim bahtım, halkımın huzurundadır*” diyen millî şair Muhtar Şahanov’un şiirlerinden seçilmiş olan aşağıdaki mısralar, günümüz Kazak toplumunun dikkat etmesi gereken hususlara vurgu yapılmıştır:

*“Kuvvetlenirse aç gözümüz, maddî zihniyetimiz
Zengin olmak, karın doyurmak yad elde de mümkündür.
Öz yurdunda millilikten mahrum kalırsan eğer
Ecdadın güveninden daha iyisi yoktur meğer.
Karın tokluğu gönül zenginliğinden ağır basmamalı
Gönül sultanlığı halkımızın asırlık hayali.
Ana dilinden uzaklaşırsan zararı kendinedir*

³³ Tabey, Kommunar, *Muzda Janğan Alaw*, Almatı, 1993, s.139.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

*Ata dilini horlayan muradına ermemiştir.
Ana dilsiz bağımsızlık yarım rızık, yarım
gayret
Ana dilsiz egemenlik milliyetsizlik demek.
Biz kendimiz olamadan, başkasını anlamayız
Bir insanı sevmeden, herkese kucak
açamayız.
Öz halkının dilini, örfünü, zihniyetini
sevmekle
Bütün insanlığı sevip anlamak mümkündür.
Öz dilinden uzaklaşmak, öz ananı
küçümsemek
Bu ruh sakatlığı, hem millete hıyanet demek.
Zamanımız aramanın, yetişmenin,
yapbozların zamanı
Maddî menfaatleri nereye götürüyor insanı?
Ekonomik kalkınma da bu zamanın talebi
Tek korkum şu, nasıl korunacaktır azınlıklar
âlemi?
Kazak halkı bin defa sürçmüş, ama
kalkmıştır
Anlaşılsın isterim kendin olmanın önemi.”³⁴*

Geçmişten günümüze *uyanma kavramı* karşısında Kazakların durumunu ele aldığımız makalemizi burada bitirmek istiyoruz.

Bütün dünya insanların iyiliklere uyanması dileklerimizle.

³⁴ Şahanov, Muhtar, *Tilsizdendirüw Tujırındaması*, Almatı, 2005, s.236.